

Иқтибосшавии вожаҳои забони тоҷикӣ дар забони ваҳонӣ

3. Мамадаминова

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Забон падидаи ҷамъиятӣ буда, метавонад аз як ҳолат ба ҳолати дигар гузарад ва захираи луғавии он дар ҳар давраи замон дигаргун шавад. Аз ин рӯ, вожаву истилоҳоти мухталиф дар раванди тараққиёти замон ба вучуд меоянд, ё аз забонҳои дигар иқтибос мешаванд, маънои нав пайдо мекунанд, ё шакли нав мегиранд, аз нобудшавӣ раҳо ёфта, ранги тоза мегирад ва ё аз ривоч афтада аз эътибор соқит мешаванд. Таркиби луғавии ҳар забон, аз он ҷумла забони ваҳонӣ низ аз ин гуна тағйироту таҳаввулот ҳолӣ нест.

Чун забони ваҳонӣ дар қатори дигар забонҳои бадахшони гурӯҳи забонҳои эронӣ ба оилаи бузурги забонҳои ҳиндуаврупой шомил аст, дар масири таърих дар баробари дигар забонҳо ба таҳаввулоти зиёде дучор гардидааст[5, 7]. Дар раванди тараққиёти замон, бо сабаби ин таҳаввулоту тағйиротҳо забони ваҳонӣ ҳам мисли забонҳои дигари бехату алифбо хеле коҳиш ёфтааст.

Чунин вазъияти ноговор дар он ҷойҳое, ки ваҳонзабонон зиндагӣ мекунанд, ба мушоҳида мерасад.

Воридшавии вожаҳои нав дар забони ваҳонӣ ривоч ёфта, боиси маҳдуд шудани мавқеи истифодабарии калимаҳои асли ва вожаҳои иқтибосии қадимие, ки дар тӯли таърих дар ин забон ҳазм шуда буданд, гардидааст. Аксарияти вожаҳои бунёдии забони ваҳонӣ аз истеъмол баромада, калимаҳои иқтибосӣ пурра ҷойгузини онҳо гардидаанд. Азбаски забони ваҳонӣ дар минтақаҳои гуногун, аз ҷумла дар водии Ваҳон (аз болооби дарёи Панҷ байни сарҳади Тоҷикистон ва Афғонистон), Сарҳади Афғонистон (қад-қадӣ Ваҳондарё), дар Читрол ва Канҷут, дар водии дарёи Яرخун, Ишқоман, Хунзо ва Шимшоли Покистон, инчунин дар вилояти мухтори Синҷян, Сарикул ва водии дарёи Килян (аз тарафи ғарби Хутан)-и Хитой муштамал мебошад, бинобар ин раванди таҳаввули он низ як хел нест. Агар ба забони ваҳонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири забони тоҷикӣ зиёдтар бошад, дар Афғонистон забони дарӣ, дар Покистон забони урду ва англисӣ ва дар Ҷумҳурии Мардумии Хитой забони уйғурӣ бештар таъсир мерасонад[3, 5].

Мо ба таҳлили иқтибосшавии забони ваҳонӣ танҳо дар минтақаи Ваҳони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ин мавзӯ дар шароити имрӯза қобили пажӯҳиш ва таҳқиқ аст, иқтифоъ мекунем.

Бояд зикр намуд, ки сокинони водии Ваҳони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳама дузабона ва сезабона(билингв ва трилингвҳо) ҳастанд, зеро забони давлатии ин мардум забони тоҷикӣ буда, забони ваҳонӣ ҳамчун забони модарӣ хизмат мекунанд. Забони тоҷикӣ дар байни сокинони ин минтақа ба унвони забони дин ва адабиёти хаттию шифоҳӣ низ ривоч дорад [2, 62].

Азбаски забони вахонӣ ва забони тоҷикӣ аз нигоҳи ҳешутаборӣ ба як гурӯҳи оилаи забонҳо ворид мегарданд, аз ин рӯ, ин ду забон пайванди қадимӣ дошта, аз забони тоҷикӣ ба забони вахонӣ иқтибосоти зиёде дар давраҳои гуногуни таърихӣ ворид гардидааст.

Дар шароити муосир вахониҳо бар ивази бархе аз вожаҳои асли бештар аз истилоҳоти иқтибосии тоҷикӣ истифода мебаранд, ки аз маҳдудшавии вожаҳои забони вахонӣ дарак медиҳад.

Ҳамин тавр, як гурӯҳ калимаҳои аслии вахонӣ аз гуфтори ин мардум берун монда, ба ҷойи онҳо вожаҳои тоҷикӣ қорбурд мешаванд. Тазаккур бояд дод, ки забони вахонии Тоҷикистон дорои се лаҳҷа болоӣ, марказӣ ва поёнӣ мебошад. Агар калимаҳои асли дар лаҳҷаи Вахони боло зиёдтар ҳифз шуда бошанд, дар лаҳҷаҳои марказӣ ва поёнӣ аллакай аз истифода баромадаанд.

Иқтибосшавии вожаҳои забони тоҷикро дар забони вахонӣ ба ду гурӯҳ метавон ҷудо кард.

1. Иқтибосҳои қадимӣ

2. Иқтибосҳои муосир

1. Вожаҳои тоҷикие, ки дар тӯли асрҳо ба забони вахонӣ ворид шуда, то замони мо дар ин забон баробари вожаҳои аслии вахонӣ қорбурд шудаанд, лекин имрӯз калимаҳои дигаре низ иқтибос шуда истодаанд, ки мавқеи истифодабарии калимаҳои қаблро хеле маҳдуд гардониданд.

Масалан, калимаи **yərgung хамчун** сифати асли дар забони вахонӣ маълум буд, вале имрӯз дар ҳоли нобудшавӣ қарор дорад. Агар аз нутқи калонсолон шунида нашавад, дар нутқи насли ҷавон хеле кам ба мушоҳида мерасад. Дар асоси сарчашмаҳо маълум мегардад, ки вожаи **yərgung** калимаи иқтибосии таърихӣ буда, аз забони форсии «girān», ки дар забони тоҷикӣ дар шакли «гарон» мавҷуд аст, иқтибос шудааст [5, 186]. Вожаи мавриди андеша дар асоси меъёри фонетикии забони вахонӣ сохта шуда, ба қолаби овозии забони вахонӣ мувофиқ карда шудааст. Ин аст, ки ин вожа дар тӯли асрҳо мавриди истифода қарор дошт. Ҳоло бошад, ба ҷойи вожаи мазкур, аз забони тоҷикӣ муродифи вожаи “гарон”, яъне калимаи «вазнин» дар шакли **wazmin** дар забони вахонӣ маъруфият пайдо кардааст. Барои намоёндогони забони вахонӣ истифода намудани вожаҳои иқтибосӣ нисбат ба вожаҳои таърихӣ осонтар менамояд.

Калимаи **loša** дар “Ғиёс-ул-луғот”-и Муҳаммад Ғиёсуддин ба маънои “забун ва лоғар ва заифи мутлақ, хоҳ инсон, хоҳ ҳайвон” омадааст [1, 206]. Ин вожа дар забони вахонӣ низ маҳфуз буд ва бо маънои дар луғат омада қорбурд дошт. Ҳоло вожаи **loša** ба ёди фаромӯшӣ рафта, ҷойи онро вожаи тоҷикии “хароб” бо тағйиротҳои овозӣ дар шакли **xərob** гирифтааст. Дар забони вахонӣ аз калимаи “хароб” садонокӣ “а” бо табдили “э”, ки яке аз меъёрҳои иқтибосгирии забони вахонӣ мебошад, ворид гардидааст. Вожаи мавриди андеша имрӯз танҳо аз гуфтори куҳансолон метавон шунид.

Дар забони вахонӣ калимаи куҳаниқтибоси **dəma** мавҷуд аст, ки то ҳол дар нутқи соҳибони ин забон ба қор меравад, аммо баробари ин вожа калимаи “шамол” низ иқтибос шуда, бо каме фарқияти фонетикӣ дар шакли

šəmol истифода бурда мешавад. Агар чараёни истифодаи ин навъи вожаҳоро аз нигоҳи семантикӣ дақиқтар мушоҳида кунем, маълум мегардад, ки калимаи **dəma** ҳамеша дар мавриди шамоли бошиддат истифода гардида, калимаи “**шамол**” ба маънои “**шамоли сабук** ва **шамоли форам**” роиҷ аст.

Калимаи **loʻy** дар забони вахонӣ ба маънои “ҳазл, шӯхӣ” маъмул аст, ки дар “Ғиёс-ул-луғот”-и Муҳаммад Ғиёсуддин низ ба ҳамин маъно, яъне “ҳазл ва зарофат ва хуштабӣ” омадааст [1, 204]. Пас аз пажӯҳиши ин навъи вожаҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки чунин вожаҳо дар забони вахонӣ хеле барвақт иқтибос шудаанд ва ҳатто аз вожаҳои иқтибосӣ будани онҳо пай бурдан мушкил аст. Ҳоло мавқеи истифодашавии вожаи **loʻy** дар забони вахонӣ хеле маҳдуд шудааст. Синоними вожаи мазкур калимаи тоҷикии “шӯхӣ” буда, ба ҷойи вожаи **loʻy** бештар истифода мешавад ва дар забони вахонӣ вожаи “шӯхӣ” бе ягон тағйироти фонетикӣ доираи васеи истифодабарӣ дорад.

Ё ин ки бар ивази калимаи **woskaʃ**, ки худи ин вожа дар забони вахонӣ ба воситаи забони дарию Афғонистон аз забони англисии **waist-coat**, маънои “калтача”-ро дорад, ворид шудааст. Калимаи мазкур дар баъзе лаҳҷаҳои тоҷикӣ (дар лаҳҷаи кӯлобӣ) дар шакли **vaskat**, дар забонҳои дари **wāskat**, пашту **waskət** омадааст [5, 391]. Айни ҳол вожаи **woskaʃ**-ро калимаи “калтача” дар шакли **kəltəča//kəltičə** иваз намудааст ва мавқеи истеъмоли вожаи иқтибосии авваларо дар забони вахонӣ маҳдуд кардааст.

Вожаи **čyrt** дар забони вахонӣ ба калимаи “**фикр**” мубадал гаштааст. Ин вожа дар нутқи намояндагони муосир, қариб ки ба мушоҳида намерасад. Бар ивази вожаи **čyrt** калимаи тоҷикии “фикр” дар забони мазкур корбурди бештар дорад. Лекин вожаи иқтибосшуда маънои қаблии худро гум накардааст ва дар забони вахонӣ ҳам бо маънои аслии худ корбурд мешавад.

Калимаи “**гаранг**” низ аз забони тоҷикӣ ба забони вахонӣ иқтибос шудааст ва дар ин забон вожаи хеле серистеъмол аст. Калимаи “гаранг” дар Фарҳанги забони тоҷикӣ ба маънои “камхуш, сустфаҳм, кундзехн” дарҷ шудааст [6, 305]. Лекин дар забони вахонӣ вожаи **kiyak**, ки ин калима низ иқтибосӣ буда, то ҳол дар забони вахонӣ ривож дошт, имрӯзҳо мавқеи истифодабарии он қариб аз байн рафтааст ва ба ҷои он калимаи тоҷикии “гаранг” дар шакли **grang** истеъмол мешавад. Вожаи **kiyak** -ро танҳо аз суханони пиронсолон дарёфтани мумкин аст, зеро ки дар забони насли ҷавон калимаҳои нав иқтибосшуда бештар ба назар мерасад.

Ҳамин гуна, вожаи **qsa** низ дар забони вахонӣ калимаи иқтибосист. Ин вожа аз “қисса кардан”-и забони тоҷикӣ иқтибос шуда, аммо аз нигоҳи семантикӣ тағйир ёфтааст. Имрӯз калимаи “**гап**” ҷойи вожаи **qsa**-ро, ки дар забони вахонӣ чун вожаи худӣ роиҷ буд, иваз намудааст ва танҳо вожаи иқтибосии “**гап**” дар нутқи мардум корбурд мешавад.

Мавриди қайд аст, ки баъзан калимаҳои иқтибосӣ на ба маънои асли, балки бо маъноҳои дигар дар забони вахонӣ истифода мешаванд. Масалан, калимаи **xok** дар забони вахонӣ аз забони тоҷикӣ ворид гардида бошад ҳам, вале ин вожа маънои аслиашро дар забони вахонӣ аз даст додааст ва ба маъноҳои “қабр, гӯр; дафн кардан, гӯрондан” ба кор меравад.

Ба ҳамин монанд дар забони вахонӣ вожаи **ozody** низ имрӯз роиҷ аст. Калимаи “озодӣ” дар фарҳанги забони тоҷикӣ ба маънои “халосӣ, раҳой, наҷот” омадааст, [6,726] аммо дар забони вахонӣ бошад, калимаи **ozody** ба маънои “аз касе розӣ будан, аз касе хурсанд шудан, аз касе хушнуд шудан” қорбурд мешавад. Ин вожа иқтибоси қадимие аст, ки дар осори классикони тоҷик ба ҳамин маъно низ қор фармуда шудааст.

2. Вожаҳои тоҷикие, ки дар солҳои охир иқтибос шуда, ба ҷойи калимаҳои аслии вахонӣ қорбурд мешавад ва мавқеи истифодабарии вожаҳои аслии забони вахониро маҳдуд гардониданд.

Масалан, калимаи **tor** вожаи аслии забони вахонист, ки ҳоло ба ҷойи он калимаи тоҷикии “чормағз” қариб ҳамеша мавриди истифода қарор дорад. Калимаи аслии **tor** дар нутқи соҳибони ин забон хеле кам ба мушоҳида мерасад. Ин навъи лексикаҳои аслии танҳо дар зарбулмасалу мақолҳои забони вахонӣ боқӣ мондаанд.

“Замин” низ калимаи тоҷикӣ аст, вале вожаи ҳаммаънои он дар забони вахонӣ **wundr** буда, қариб аз истеъмол берун мондааст ва дар бисёр ҳолатҳо калимаи “замин” мавқеи истифодаи вожаи **wundr**-ро маҳдуд кардааст.

Калимаи “фанд” низ аз ҳамин қабилӣ иқтибосшуда, ки ҷойгузини вожаи аслии **byw** гаштааст. Вожаи аслии **byw** қариб, ки аз байн рафтааст. маънои луғавии вожаи **byw** “фанд, фиреб, дурӯғ” аст [4,168]. Аммо имрӯз ин вожа ба маънои “масҳара қардан” низ истифода мешавад. Акнун вожаи иқтибосии “фанд” ҷойи ин вожаи асилро гирифта, дар забони вахонӣ алақай ҳал ва ҳазм шудааст.

Ё ин ки, бар ивази калимаи **baj**-и вахонӣ калимаи “фарбех” бо тағйироти овозӣ, ки ба сурати **fərbi** ба қолаби овоии забон мутобиқ қунонида шудааст, истифода мешавад.

Калимаи **ḍin** вожаи аслии забони вахонӣ аст, ки дар мавридҳои гарм намудани об ва хӯрок ба қор меравад. Ин вожа то ҳол дар нутқи қуҳансолон ва миёнасоли вахонзабонон ба мушоҳида мерасад. Аммо калимаи “гарм” ба забони вахонӣ иқтибос шуда, серистеъмолтар гардидааст ва ба ҷойи вожаи **ḍin** қор фармуда мешавад.

Вожаи «гарм»-и тоҷикӣ нафақат ба ҷойи калимаи **ḍin** омада мавқеи истифодабарии ин вожаро маҳдуд кардааст, балки бар ивази калимаи вахонии **šundr** низ истифода мешавад. Вожаи **šundr** ҳам маънои “гарм”-ро дорад, вале дар забони вахонӣ дар мавридҳои гарм будани ҳаво, ҳона, умуман, гарм будани макони зист маъмул аст.

žinda калимаи бунёдии забони вахонӣ буда, онро танҳо дар сарчашмаҳое, ки имрӯз дастраси мардум шуда истодаанд вохӯрдан мумкин аст. Ин вожа имрӯзҳо ба ёди фаромӯшӣ рафта, ба ҷойи он калимаи тоҷикии “афсона” мавриди истифода қарор дорад.

kyk низ аз қабилӣ вожаҳои бунёдии забони вахонӣ аст, ки дар раванди иншакшофи замон вожаи тоҷикии “чашма” дар шакли **čəšma** мавқеи истифодабарии онро маҳдуд намудааст. Лекин калимаи **kyk** дар лаҳҷаи болои Вахон ҳоло ҳам ривож дорад. Дар лаҳҷаҳои мобайн ва поёни Вахон хеле камистеъмол шудааст.

Хулоса, иқтибосшавии вожаҳои гуногун, агар аз як ҷиҳат ба забон манфиат дошта бошад, яъне таркиби луғавии забонро бой гардонад, аз тарафи дигар ба забон зарари ҷиддие мерасонанд. Иқтибосшавии пай дар пай метавонад забонро аз байн барад. Дар чунин вазъиятҳое, ки вожаҳои аслии забон аз истъмол баромада, ҷойи онҳоро калимаҳои гуногуни забонҳои мухталиф фарогир мешаванд, ин ба косташавии забон оварда мерасонад. Нигоҳ доштани забон аз намояндагони ҳар як забон вобастагии бузург дорад.

АДАБИЁТ

1. Ғиёсиддин М. Ғиёс-ул-луғот. Ҷилди 2. Душанбе, “Адиб”. С.1998. 206с.
2. Мирбобоев А. Назаре ба таҳаввули забонҳои эронии минтақаи Ҷиндукуши шарқӣ: / А. Мирбобоев // Номаи пажӯҳишгоҳ. – Душанбе, 2002. –№2. –228с.
3. Матробинов С.Қ. Традиционные игры ваханцев (этнолингвистический очерк). Душанбе–Санкт-Петербург, “Ирфон”, 2012, с.5.
4. Пахалина Т.Н. Ваханский язык. Изд.Наука., М.: –1975. 341с.
5. Стеблин-Каменский И.М. Этимологический словарь ваханского языка. – С.-Пб. 1999. 391с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Нашриёти Советская энциклопедия. М.: 1969. 726с.

Займовствованных таджикских слов в ваханском языке

В данной статье автор рассматривает вопросы, связанные с заимствованием таджикских слов в ваханском языке. Она утверждает, что многие слова из таджикского языка освоили ваханского языка и стали причинами уменьшения этого языка. Автор статьи сосредоточит внимание на состоянии названного языка в Таджикистане и дал объяснение в каком состоянии они находятся.

Ключевые слова: ваханский язык, Вахан, заимствованных слов, исконных слов, билингвизм, трилингвизм.

The borrowed words from Tajik into Wakhani language

In the article the author gives information about the borrowed words from Tajik into Wakhani language. She emphasize that a great number of Tajik origin words were borrowed into Wakhani language and became the reason of Wakhoni's pollution. The author pays attention to the condition of Wakhani language in Republic of Tajikistan and talks about the situation of this language.

Keywords: Wakhani language, Wakhan, borrowing words, original words, bilingual, trilingual.

Мамадаминова Замира Бахтиевна- 1987г.р. окончила Таджикского государственного института языков имени С.Улугзода(2010), аспирантка кафедры таджикского языка ТГИЯ им. С.Улугзода. Адрес:734019, г.Душанбе, ул. Мухаммадиев 17/6, тел.(992 37) 2325000; 2325003;

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гиёсиддин М. Гиёс-ул-луғот. Ч.2. Душанбе , “Адиб”, 1998. 206с.
2. Мирбобоев А.О развитии восточноиранских языков ареала восточного Гиндукаша: статья / А.Мирбобоев// Вестник института. – Душанбе, –№2. – 228с.
- 3.Матроров С.Қ. Традиционные игры ваханцев (этнолингвистический очерк). Душанбе–Санк-Петербург, “Ирфон”, 2012, с.5.
4. Пахалина Т.Н. Ваханский язык. Изд.Наука., М.: –1975. 341с.
5. Стеблин-Каменский И.М. Этимологический словарь ваханского языка. – СПб. 1999. 391с.
- 6.Словар таджикского языка. Изд. Советская энциклопедия. М.: 1969. 726 с.